

Mladen Ančić

GDJE JE BIO PODIGNUT PRVI FRANJEVAČKI SAMOSTAN U SREDNJOVJEKOVNOJ BOSNI

Povijesna je znanost danas u priličnoj mjeri odgovorila na pitanje pod kojim okolnostima, na koji način i kada su se franjevci pojavili u srednjovjekovnoj bosanskoj državi. Prvi sigurni podaci o njihovu djelovanju u ovoj sredini datiraju, iz vremena kada je srpski raskralj Dragutin od svog tasta, ugarsko-hrvatskog vladara Ladislava Kumanca, dobio na upravu, između ostalog i jedan dio Bosne. Dragutin je 1291. zatražio od pape da mu pošalje franjevce koji bi u njegovoj državi iskorjenjivali krivovjerje, i njegovoj molbi bilo je udovoljeno slanjem dvojice redovnika.¹⁾ Od tada pa do kraja četvrtog desetljeća XIV stoljeća franjevci su se sporadično pojavljivali kao inkvizitori u Bosni, što ih je dovelo i do sukoba sa drugim prosjačkim redom, dominikancima, kojem je odavno bilo povjereno ekskluzivno pravo inkvizicije u ovoj zemlji.²⁾ Čini se ipak da to djelovanje franjevačkih redovnika ne može biti okarakterizirano tako »da su tada franjevci bili razvili jaku djelatnost protiv krivovjeraca u Bosni.«³⁾ Protiv toga govori već i činjenica da sve do polovice XIV stoljeća nema niti spomena da je u bosanskoj državi postojao kakav franjevački samostan u kojem bi se odvijao redovnički život. Preokret u djelovanju franje-

¹⁾ J. Šidak, *Studije o »Crkvi bosanskoj« i bogumilstvu*, Zagreb 1975, 227; D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, Rim 1968, 40—41. Iscrpan pregled starije literature vidi na i. m., 33—38.

²⁾ Šidak, o. c., 228, Mandić, o. c., 42.

³⁾ Mandić, o. c., 42.

vaca u Bosni nastupio je 1339, dolaskom generala reda, Gerarda Odonisa, u posjet bosanskom banu Stjepanu Kotromaniću. Nakon tog posjeta, u razdoblju 1340—1342, djelovanje franjevacu u Bosni dobilo je organiziranu formu uspostavljanjem bosanske vikarije.⁴⁾

Ono što je nepouzđano u saznanjima o počecima djelovanja bosanske vikarije jeste odgovor na pitanje gdje je bio prvi samostan toga reda u Bosni. U literaturi su o tome izrečena dva suda. Po jednim, prvi samostan je bio podignut u Milima kod Visokog, pod imenom sv. Nikole.⁵⁾ Po drugima, prvenstvo ima samostan sv. Ive u Kraljevoj Sutjesci, drugačije zvanoj Curia Bani.⁶⁾ Poznati izvori za sada ne daju za pravo ni onima koji se zalažu za sv. Nikolu, niti, pak, onima koji se zalažu za sv. Ivu. Najstariji spomen nekog franjevačkog samostana u Bosni je odluka dubrovačkog Malog vijeća iz 1367, u kojoj se navodi »conventus sancti Nicolae de Bosna«.⁷⁾ No, već 1385, u vrijeme kada je nastao popis Bartolomeja Pizanskoga,⁸⁾ spominju se u Bosni čak četiri samostana, i to: Curia Bani, sv. Nikola, Lašva i Olovo. Činjenica da se samo osamnaest godina od pojave samostana sv. Nikole u izvorima spominju čak četiri franjevačka konventa ne dozvoljava da se onaj podatak iz 1367. uzme kao siguran pokazatelj da je taj samostan doista bio prvi u Bosni. Prosto je nevjerovatno da bi za dvadeset i sedam godina organiziranog djelovanja franjevacu u Bosni bio podignut samo jedan samostan, a u sljedećih osamnaest godina čak tri.

No, popis Bartolomeja Pizanskoga i odluka dubrovačkog Vijeća ipak pomažu da se izbor stvarno svede na ranije spomenute dvije mogućnosti. Naime, Mile i Sutjeska su upravo u XIV stoljeću bili banska sjedišta i centri državnog života onodobne Bosne, pa je posve logično da su tu i nastali prvi franjevački samostani. Dva druga lokaliteta, Lašva i Olovo, također su ispunjavala uvjete da postanu središta franjevačke djelatnosti. Naime, Lašva je bila dio banskih posjeda, odnosno kasnije kraljevskih,⁹⁾ pa je sasvim lo-

⁴⁾ Mandić, o. c., 51, decidirano tvrdi »franjevačku Bosansku vikariju stvarno je osnovao franjevački general Gerard Odonis za svoga posjeta u Bosni dne 5. listopada 1339; ali u punom, pravnom smislu Bosanska vikarija postoji samo do općeg zbora Franjevačkoga Reda u Asizu na Duhove 4. lipnja 1340.« Šidak, o. c., 230—231, mnogo je oprezniji i kritičniji u izvođenju zaključaka, pa osnivanje vikarije stavlja između 1340. i 1342.

⁵⁾ Tako D. Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1978, 282; J. Kujundžić, *Crkva sv. Nikole u Visokom*, Dobri Pastir, XIX—XX/1970, 173; Mandić, o. c., 53.

⁶⁾ Tako S. Čirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Beograd 1964, 111; J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci I*, Sarajevo 1912, 33. Mandić, o. c., 231, zaboravljaajući ranije iznesenu tvrdnju, smatra na ovom mjestu da je samostan u Sutjesci »stvarno bio prvi samostan Bosanske vikarije«.

⁷⁾ J. Gelchich, *Monumenta Ragusina*, Libri Reformationum IV/1895, 95.

⁸⁾ Mandić, o. c., 231.

⁹⁾ P. Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, Sarajevo 1973, 240.

gično da u situaciji u kojoj je vladar gotovo jedini pružao potporu katoličkoj crkvi, njena prva žarišta nastaju upravo na vladarskim posjedima. S druge strane, posve je ne prirodno da prvi samostan nastane u relativno zabačenoj Lašvi, što nije bilo ni u skladu sa vjerskom politikom koju je vodio ban Stjepan II, o čemu će još biti riječi. Olovo, pak, dobija na značenju kao rudarski centar tek od sredine XIV stoljeća,¹⁰⁾ a kako su se franjevci i kasnije orijentali prema rudarskim i trgovačkim centrima, može se slobodno zaključiti da samostan u Olovu nije nastao sve do šezdesetih godina XIV stoljeća.

Nakon što je izbor lokacije prvog konventa sveden na Mile i Sutjesku, vrijeme je da se ukaže na jedan izvor koji već 1348. govori o stanovitoj samostanskoj zajednici u Bosni. Riječ je, naime, o jednom zapisu u knjizi računa splitskih općinskih blagajnika, koji u prijevodu glasi doslovno ovako: »Isplatili su zatim za najam barke i ljudima koji su prevezli gospodina fra Nikolu, gvardijana Bosne, u Veneciju 29 libara, 6 solida i 8 dinara.«¹¹⁾ Ovaj zapis i isplata izvršena negdje u razdoblju april—maj zaslužuju da se njima pozabavi iz nekoliko razloga.

I

Do ovog putovanja prvog po imenu poznatog bosanskog gvardijana, fra Nikole, došlo je u izuzetnim vjerskim i političkim prilikama. Godinu dana ranije uputio je ban Stjepan II Kotromanić, u svoje i u ime bosanskog vikara fra Peregrina, jedno opširno pismo na papsku kuriju. Pismo je sadržavalo zahtjeve u vezi sa poboljšanjem uvjeta pod kojima su franjevci djelovali u Bosni i, što je mnogo važnije, zahtjeve za većim brojem redovnika i mogućnost da se u redovničku djelatnost uklope i laički svećenici.¹²⁾

Putovanje je, dakle, sasvim izvjesno imalo veze sa ovim pismom i zahtjevima iz njega, no isto je tako izvjesno da je bilo povezano i sa situacijom nastalom oko izbora splitskog nadbiskupa, budući da je splitski kaptol izabrao upravo bosanskog vikara, fra Peregrina, na to mjesto. Kako se radi o do danas neraščišćenom problemu vezanom za prvog bosanskog vikara i kako ima nešto novih podataka, čini se posve opravdanim tom pitanju posvetiti malo više pažnje.

¹⁰⁾ D. Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo 1961, 26; ista, *Gradska naselja*, 38—39.

¹¹⁾ *Historijski Arhiv u Zadru*, Spisi stare splitske općine (dalje: HAZd), kutija 1, svezak 3, svešćić 2, fol. 11vo: »Item solverunt pro nullo barche et hominibus qui portaverunt dominum fratrem Nicolaum, guardianum Bosne, Venecias libras XXVIII, solidos VI, parvulos VIII«.

¹²⁾ Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, II/1870, JAZU, Zagreb, 443—445.

Prvi koji je upozorio na Peregrinov izbor za splitskog nadbiskupa, još u XVIII stoljeću, bio je Dominic Farlati. Pronašavši u Splitu dva dokumenta u čijim se formulama datiranja kao izabrani nadbiskup spominje Peregrin, Farlati je zaključio, budući da drugih dokumenata koji bi govorili o ovom nadbiskupu nije našao, da Peregrin nije nikada dobio papsku potvrdu svog izbora niti biskupsku konsekraciju, pa dosljedno tome nije ni nastupio svoje časti.¹³⁾ Nakon što je Ljubić 1872. tiskao treći tom svojih Listina, gdje se nalazi jedan dokument u kojem se Peregrin, 12. 5. 1349, također označava kao izabrani nadbiskup,¹⁴⁾ više nije bilo zapreke da se u literaturi pojavi tvrdnja o izabranom i nikad posvećenom splitskom nadbiskupu Peregrinu.¹⁵⁾ No, sa izvorima, i to onim tiskanim, stvar ne stoji tako jednostavno. Naime, sačuvan je i objavljen jedan dokument pape Klementa VI, od 30. 5. 1348, kojim on na nadbiskupsku stolicu u Splitu postavlja stanovitog brata Ivana, do tada biskupa senjskog.¹⁶⁾ Objavljena je i papska bula o imenovanju Stjepana Mihovila za hvarskog biskupa, koju je također trebalo poslati splitskom nadbiskupu, ali u dodatku koji o tome govori ispušteno je ime destinatar.¹⁷⁾ Tu zagonetku razrješava konačno papska bula od 27. 12. 1348, u kojoj se nadbiskup Ivan na-

¹³⁾ D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, tomus III/1765, Venetiis, 325: »Dominico extincto Fratrem quemdam e Franciscana vel Dominicana familia Peregrinum nomine, sublectum fuisse testantur Tabulae Spalatenses: An. 1348. indict. I, XIV Aprilis. Regnante Domino Ludovico Serenissimo Rege Hungariae, et Domino nostro Domino Andrea Dandolo Dei gratia inclito Duce Venetiarum. Tempore Ven. Patris et Domini nostri Fratris Pelegrini Dei gratia Archielecti Cathedralis Ecclesie Spalaten., egregii et potentis Viri Domini Johannis Gradonico hon. comitis etc. Ex Actis Cancell. Mag. Communitalis. Iterum: Anno 1349. Indict. II 25 Januarii. Regnante Domino Ludovico Serenissimo Rege Hungariae, ac Domino nostro Domino Andrea Dandolo inclito Duce Venet. Tempore Ven. in Christo patris et Domini nostri Fratris Pelegrini Dei gratia Archielecti Spalaten., egregii ac potentis Viri Domini Petri Memo Comitis etc. Sed Peregrinus, cum ejus electio Sedis Apostolicae approbatione caruisset, neque Episcopali consecratione initiatus est, neque Ecclesie sibi colatae possessionem adire potuit: idcirco ejus nomen abest ab omnibus Catalogis Antistitum Spalatensium, atque ab illis etiam, quibus interdum etiam nomina Archielectorum intexta sunt. Res ita se habuit, ut mihi videtur.«

¹⁴⁾ Š. Ljubić, *Listine o odnošajih Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, III/1872, JAZU, Zagreb, 126: »...temporibus venerabilis patris et domini fratris Peregrini dei gratia archielecti Spalatensis.«

¹⁵⁾ Tako npr. G. Novak, *Povijest Splita I*, Split 1957, 369. Istu tvrdnju ponavlja i I. Ostojić, *Metropolitanski kaptol u Splitu*, Zagreb 1975, 24. Pri tome je ipak upozorio i na podatke o kojima će ovdje biti govora, no u objašnjenje se nije upuštao.

¹⁶⁾ T. Smičiklas, *Diplomatički Zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, XI 1913, JAZU, Zagreb, 461—462.

¹⁷⁾ *Diplomatički Zbornik XI*, 488—489, 3. 10. 1348.: »In eodem modo. Dilectis filiis capitalo ecclesie Farenensis, clero et populo civitatis et diocesis Farenensis, universis vassallis sclesie Farenensis, et venerabili fratri... archiepiscopi Spalatensi.«

vodi kao pokojni i kojom se nalaže papskom nunciju da sredi stvari oko ostavštine preminulog nadbiskupa Ivana.¹⁸⁾ No, da situacija ne bi bila do kraja čista pobrinula se opet papska kurija, iz koje je 30. 4. 1349, dakle dvanaest dana prije gore navedenog splitskog naputka, izašao dokument kojim papa Klement VI dozvoljuje Hugolinu splitskom nadbiskupu da nastupi upravu svoje crkve.¹⁹⁾

Pokuša li se sada kronološki raščistiti pitanje izbora splitskog nadbiskupa 1348, situacija izgleda ovako. Splitski nadbiskup Dominik de Lukaris umro je u vrijeme kuge, koja je u Splitu harala početkom 1348.²⁰⁾ Prva kronološki pouzdana vijest o njegovoj smrti je dokument koji citira Farlati, sa nadnevkom 14. 4. 1348, kada je već za nadbiskupa bio izabran fra Peregrin. Čini se da je prije izbora, koji su obavili kanonici splitskog kaptola,²¹⁾ fra Peregrin bio konzultiran po tom pitanju, kako proizlazi iz činjenice da je negdje već početkom aprila splitskom knezu stiglo pismo fra Peregrina iz Bosne.²²⁾ No, izbor je morao biti potvrđen na papskoj kuriji u Avinjonu, čemu se odjednom ispriječila činjenica da u Veneciji nisu bili raspoloženi da na nadbiskupskoj stolici u Splitu vide nekog stranca. Stoga je u mletačkom Tajnom vijeću 26. 4. 1348. donesena odluka da se putem poslanika u Avinjonu intervenira kod dvojice Veneciji naklonjenih kardinala, s ciljem da se za nadbiskupa izabere netko od domaćih ljudi.²³⁾ Vjerojatno sklonjen kardinalskim uticajem, papa Klement VI je, kao što je već rečeno, 30. 5. 1348. naimenovao za splitskog nadbiskupa fra Ivana, dotadašnjeg senjskog biskupa. Da li su se Splićani, bosanski vikar i ban Stjepan još uvijek nadali da će od Peregrinova izbora nešto biti, teško je reći, no činjenica je da je ubrzo nakon odlaska fra Nikole u Veneciju općina poslala pisma banu i vikaru, i to prije no što je papa donio konačnu odluku.²⁴⁾

Ne zna se što se dešavalo nakon Ivanova izbora, no sigurno je da je novi nadbiskup došao u Split. To što nije dugo sjedio na svojoj stolici vjerojatno je u vezi sa činjenicom da je u Splitu još trajala epidemija kuge. Već 3. 10. 1348. znalo se u Avinjonu da je splitska nadbiskupija ponovno upražnjena, a do 27. 12. čak su na-

¹⁸⁾ *Isto*, 497—498.

¹⁹⁾ *Isto*, 52—527.

²⁰⁾ Novak, *Povijest Splita*, 157.

²¹⁾ O izboru splitskog nadbiskupa u kaptolu vidi Ostojić, o. c., 20—25.

²²⁾ HAZd, kutija 1, svezak 3, svešćić 2, fol. 10°, april—maj 1348: »Item solverunt illi cursori qui apportavit licteras Peregrini de Boxina domino comiti...« (dio teksta u kojem je bio upisan iznos nagrade kuriru oštećen je u tolikoj mjeri da se ne može čitati).

²³⁾ *Listine* III, 77.

²⁴⁾ HAZd, kutija 1, svezak 3, svešćić 2, fol. 12°, april—maj 1348: »Item illi qui portavit licteras domino bano Boxine et frati Peregrino...« (i ovdje je dio teksta sa iznosom nagrade zbog oštećenja nečitak).

stupile i neke komplikacije oko Ivanove ostavštine. Kada je ponovno kaptol birao nadbiskupa ne može se utvrditi, no izbor je opet pao na bosanskog vikara. Međutim, situacija je s Peregrinom sada bila posve drugačija. Nakon što je, početkom 1348. umro bosanski biskup Lovro Lorandi,²⁵⁾ netko je od Bosanaca došao na ideju kako da u organizacijskom pogledu unaprijedi djelatnost franjevacu u Bosni. Može se slobodno pretpostaviti da je ideja o postavljanju Peregrina za bosanskog biskupa u Đakovu dobila na značenju tek nakon što je izbor za splitskog nadbiskupa propao na kuriji, za što govore i gore spomenuta pisma na relaciji Bosna—Split. Bilo kako bilo, ban Stjepan II je u oktobru 1348. molio u Veneciji da se putem veza tamošnje vlade pomogne izbor fra Peregrina za bosanskog biskupa. I doista, vlada je, stoga što se osjećala dužnikom, kako banu tako i fra Peregrinu, podržala ovaj izbor svojim uticajem. Intervencija je bila djelotvorna, te je papa Klement VI premjestio već izabranog bosanskog biskupa u Fermo, a bosansku stolicu povjerio fra Peregrinu.²⁶⁾

Potvrda je Peregrinova izbora na bosansku biskupsku stolicu stigla nakon njegova ponovnog izbora u splitskom kaptolu. Kako su se zainteresirane strane ponašale u cijelom ovom kolopletu ne može se posve precizno utvrditi, no računi splitskih općinskih blagajnika opet spominju pisma upućena u Bosnu, banu i fra Peregrinu, u martu 1349.²⁷⁾ Kaptol nije odustajao od svoga izbora, a činjenica da se Peregrinovo ime unosilo u općinske dokumente još u maju 1349. svjedoči da ni biskup nije otklonio ovaj izbor. O stavu bosanskog bana Stjepana II teško je bilo što reći, budući da ne postoje ni ovakve indicije. Jedinu se može pretpostaviti da nije bio oduševljen idejom da Peregrin pređe u Split, jer je kao bosanski biskup mogao mnogo više učiniti za stvar franjevacu u Bosni. Treba samo podsjetiti da je još 1344. izbio spor između franjevacu i redovite hijerarhije đakovačke biskupije oko sakupljanja desetine, koji je papa riješio u korist ovih drugih.²⁸⁾ Dolaskom Peregrina na ovaj položaj moglo se očekivati da se pitanje riješi na drugačiji način unutar same biskupije, a bez utjecanja papskoj vlasti.

Bilo kako bilo, od ponovljena Peregrinova izbora u Splitu ništa nije ostalo. Papa je, kao što je već rečeno, za nadbiskupa imenovao Hugolina de Branca. Splitski kroničar A. Cutheis opisao je njegov spektakularni dolazak u Split, datiravši ga 14. januarom

²⁵⁾ Mandić, o. c., 60 i bilj. 18.

²⁶⁾ Isto.

²⁷⁾ HAZd, kutija 1, svezak 3, svešćić 2, fol. 23vo, mart 1349: »Item solverunt dicti massarii uni qui portavit litteras domino bano et domino fratri Peregrino libras III.«

²⁸⁾ Šidak, o. c., 234.

1349.²⁹⁾ No, kako sav izloženi materijal pokazuje, to neće biti točno. Čini se najlogičnijim da je pogreška nastala kod prepisivanja Cutheis-ove kronike, pa je namjesto maja 1349. u tekst došao januar. Da je datum 14. nekog mjeseca posve vjerovatan govori to da je 12. 5. u Splitu sastavljen naputak u koji je uneseno Peregrinovo ime, što znači da se u gradu još nije znalo da je na papskoj kuriji izbor već obavljen. Tako 12. 5. 1349. postaje »terminus ante quem non« za Hugolinov dolazak u Split, a budući da je Hugolin još 30.4 iste godine dobio od pape dozvolu da nastupi na upravu povjerene mu crkve, čini se da je upravo 14. 5. 1349. mogao prispijeti u Split u svom onom sjaju koji opisuje Cutheis.

Vratimo li se sada putovanju gvardijana fra Nikole, može se sa stanovitom sigurnošću ustvrditi da je njegov zadatak bio da iz Venecije nastavi put u Avinjon i vidi što se tamo moglo učiniti za potvrdu fra Peregrinova izbora na položaj splitskog nadbiskupa. Postavlja se logično pitanje odakle ta intervencija sa bosanske strane za Splitske i njihov izbor. Korijene svakako treba tražiti u nastojanju Splitskana da sačuvaju svoje pravo na slobodan izbor nadbiskupa u kaptolu, koje se očigledno našlo u suprotnosti sa interesima Venecije.³⁰⁾ Nije to bilo čak ni posljednji put da su Splitskani preko Bosne pokušali očuvati to svoje pravo. U vrijeme prijestolnog rata između Sigismunda i Ladislava Napuljskog, kada se Split nalazio pod vlašću Hrvoja Vukčića Hrvatinića, uspjeli su Splitskani izraditi u kralja Ostoje privilegij koji im garantira pravo na samostalan izbor nadbiskupa.³¹⁾ Upravo u takvu svjetlu treba posmatrati i kanoničku upornost u biranju fra Peregrina, čak u dva navrata, no krajnji efekat očito nije ispunio očekivanja.

Posebnu pažnju zaslužuje činjenica da bosanski ban Stjepan II igra ovako istaknutu ulogu u događajima oko izbora splitskog nadbiskupa. Upravo ta činjenica tvori dio političkih okolnosti koje su pratile fra Nikolino putovanje. Politika bana Stjepana II u petom desetljeću XIV stoljeća u velikoj je mjeri kontroverzna, pa se u suvremenoj literaturi pojavljuju čak oprečni sudovi o pravoj

²⁹⁾ *Legende i Kronike*, Čakavski Sabor, Split 1977, 194—195 i faksimil 392—393.

³⁰⁾ Ostojić, o. c., 24, tumači ovaj slučaj međusobnim odnosima kaptola i papske kurije, no upute mletačkom poslaniku u Avinjonu ne ostavljaju mjesta dvojbi: »quod per dominum papam provideatur de dicto archiepiscopatu alioi veneto nostro, non faciendū in spem mercacionem (vjerovatno pogrešno namjesto »mencionem« — op. aut.) de aliquo nec aliquem nominando, sed solum in genere hoc dicat et procuret, sicut dictum est« (Listine III, 77, 26. 4. 1348). Po papi izabrani nadbiskup Ivan bio je doista stranac, no nepoznata porijekla. Bio je redovnik reda sv. Augustina, a imao je velikih neprilika dok 1338. nije zasjeo na biskupsku stolicu u Senju (vidi o tome tri isprave u *Diplomatički Zbornik X/1912*, 363—371).

³¹⁾ Novak, o. c., 383; Ostojić, o. c., 24.

prirodi te politike.³²⁾ Bez namjere da se detaljnije ulazi u raspravu o ovom pitanju, nije zgoreg upozoriti da se do valjanog odgovora može doći tek nakon što se problem ispravno postavi. Naime, odavno poznate činjenice jasno pokazuju da se u Hrvatskoj i Dalmaciji ban Stjepan II pojavljuje prvobitno kao zastupnik interesa ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika,³³⁾ no vremenom pokušava ostvariti posve samostalan istup, tražeći pri tome savezništvo Venecije.³⁴⁾ U takvoj situaciji doista je nemoguće odgovoriti da li je ban samostalni vladar ili tek jedan od velikaša kralja Ludovika, budući da je on istodobno i jedno i drugo. Može se jedino govoriti koja će od ovih uloga na kraju prevagnuti i time postati karakteristično obilježje Stjepanove politike.

Ostavimo li rješenje ovog problema za neku drugu priliku, treba prije svega naglasiti da glavno obilježje političkim prilikama u vrijeme fra Nikolina putovanja daje iznenadna smrt Mladena III Šubića, koja je u znatnoj mjeri poremetila ravnotežu snaga u Hrvatskoj.³⁵⁾ Kako su Mladenovi posjedi, a posebno Klis i Skradin, predstavljali »ključ« za posjede Venecije u Dalmaciji,³⁶⁾ posve je logično da se tamošnja vlada prepala mogućnosti da oni dođu u ruke ugarsko-hrvatskom kralju. No, u formulaciji zaključka Vijeća

³²⁾ Tako npr. S. Ćirković, *Istorija*, 114—117, razmotrivši sve poteze bana Stjepana II i preokrete u njegovoj politici zaključuje da je banu bilo »utoliko lakše da ostane lojalan vazal što mnogo od onoga što su krili mletački zapisnici savremenici« nije bilo poznato«. S druge strane N. Klaić, *Iz problematike srednjovjekovne povijesti Bosne*. Prilozi Iz I Sarajevo, 14—15/1978, 69—70, zaključuje da »to uopće nije bitno« što »Stepan po Ludovikovo zapovijedi vodi vojsku na Ivaniša Nelipčića«. Završavajući svoje kratko razmatranje o tim događajima ona zaključuje »ban Stepan II se do kraja života ponašao kao da Ludovika nema.« Bez mnogo pozivanja na izvore ona isključuje »tvrdnju historiografije da ban Stepan II gleda u Anžuvincima svoje sizerene«.

³³⁾ *Diplomatički Zbornik XI/1913*, 207, 23. 6. 1345: »Nos Stephanus dei gratia banus Bosne... ex mandato serenissimi principis et domini nostri, domini Ludouici... cum potencia nostri exercitus Croatiam intrassemus«. Što se tiče prigovora N. Klaić, o. c., 69, da u »ispravi nije naveden ni jedan ugarski dostojanstvenik — pa ni ban Nikola — ali je zato ban Stepan okružen svojim dostojanstvenicima«, treba samo usporediti Stjepanovu ispravu i onu bana Nikole, koja je skoro po svemu istovjetna, pa da taj prigovor ostane posve obesnažen (*Diplomatički Zbornik*, XI/1913, 205—206, 23. 6. 1345.).

³⁴⁾ *Listine II*, 379—381, 4. 9. 1346.: »examinatis capitulis ambaxate... pro parte domini bani Bossine... ad primum capitulum continens de unione et liga facienda cum eo etc.« i što je osobito važno »Ad ultimum capitulum de facto Tenini, cum ipsum capitulum ab unione dependeat...«.

³⁵⁾ Smrt Mladena III spominje se u Veneciji prvi put 8. 5. 1348, da bi do 10. 5. zadarski comes već poslao »duas banderias ad loca condam comitis Maladini« (*Listine III*, 79—80).

³⁶⁾ *Listine III*, 82, 22. 5. 1348: »pro statu nostro in partibus Sclavonie penitus requiratur habere ipsa castra (condam comitis Maladini — op. aut.) in nostro dominio et potestate, que vere dici possunt claves terrarum nastrum Sclavonie«.

umoljenih, donesenog onog dana kada je vijest o Mladenovoj smrti stigla u Veneciju, ima nešto neobično. Tu se, naime, kaže »... ako ona mjesta (koja su pripadala Mladenu — op. aut.) budu tako čuvana da u ruke Ugra ili nekog drugog ne mogu doći...«.³⁷⁾ Na pitanje tko je to još mogao biti takmac za Mladenovo nasljedstvo čini se da je vrlo lako odgovoriti. U tadašnjoj situaciji mogao je to biti samo ban Stjepan II, koji je, kako je već rečeno, imao krupnih ambicija u Hrvatskoj.³⁸⁾ Budući, pak, da je te ambicije pokušavao ostvariti tek u savezu sa Venecijom, za pretpostaviti je da je odmah po Mladenovoj smrti poželio da se o tome konzultira sa tamošnjom vladom. Da je takvih konzultacija moglo biti, i to upravo u onom razdoblju kada je fra Nikola, gvardijan Bosne, stigao u Veneciju, pokazuje rasprava u Vijeću umoljenih od 22. 5. 1348, u kojoj se govori samo o opasnosti od ugarsko-hrvatskog kralja.³⁹⁾ Ako se, dakle, shodno ovome smije zaključivati, put i misija fra Nikole nisu imali veze samo sa vjerskim prilikama, već i sa političkim stanjem nastalim smrću Mladena III Šubića. To što je gvardijanu jednog franjevačkog konventa u Bosni bila povjerena i politička misija ne bi trebalo da predstavlja iznenađenje, s obzirom na to da je uloga prvog bosanskog vikara, fra Peregrina, u političkom životu Bosne u petom desetljeću XIV stoljeća bila ogromna.⁴⁰⁾

II

Nakon što smo ovako razmotrili okolnosti pod kojima je u aprilu—maju 1348. došlo do putovanja fra Nikole, moguće je vratiti se na osnovno pitanje, a to je u kojoj je samostanskoj zajednici fra Nikola bio gvardijan. Ranije je već rečeno da se izbor ovdje sužava na dva lokaliteta, Sutjesku i Mile kod Visokog. Budući da je samostan Curia Bani naveden kao prvi u popisu Bartolomeja Pizanskoga, trebalo bi se prvo pozabaviti mogućnošću da je fra Nikola ovdje bio gvardijan. Glavni argumenat za prvenstvo Sutjeske u pogledu podizanja franjevačkog samostana, nalaz pečata generala reda, već je odavno poljuljao J. Šidak,⁴¹⁾ no ukoliko je pronađeni pečat doista i pripadao Gerardu Odonisu i bio izgubljen u Sutjesci, to još uvijek ne znači da je u vrijeme Gerardova boravka u Sutjesci već postojao samostan. Bilo je sasvim prirodno da gene-

³⁷⁾ *Listine III*, 79 8. 5. 1348: »si loca ipsa taliter conserventur, quod ad Hungarorum manus vel aliorum nequeant pervenire«.

³⁸⁾ Kao ilustracija tih ambicija može poslužiti banova ponuda iz septembra 1346 (vidi bilj. 3), za savez sa Venecijom, pri čemu bi ban za sebe uzeo Knin. Da te ambicije 1348. nisu ugasle, dapače da su porasle, svjedoči činjenica da u martu 1349. ban Stjepan II preporuča nekog Dujma, kninskog arcidakona, za kninskog biskupa (*Listine III*, 114, 12. 3. 1349).

³⁹⁾ Vidi dokument citiran u bilj. 36.

⁴⁰⁾ Mandić, o. c., 57.

⁴¹⁾ Šidak, o. c., 232, bilj. 33.

ral franjevačkog reda boravi u Sutjesci, budući da su arheološka istraživanja P. Anđelića pokazala kako je tamošnji dvor nastao najvjerojatnije za vladavine bana Stjepana II, u drugoj četvrti XIV stoljeća.⁴²⁾ U razmatranju vremena i načina nastanka samostana sv. Ive, odnosno kako su ga suvremenici zvali Curia Bani, treba voditi računa o nekoliko činjenica.

Za podmirenje vjerskih potreba svoje obitelji i dvora dao je ban odmah sagraditi dvorsku kapelu sv. Grgura,⁴³⁾ u kojoj je vjerske obrede obavljao njegov osobni kapelan, stanoviti Splitsanin, po imenu Ciprijan.⁴⁴⁾ Stoga podizanje samostana u Sutjesci, bar što se tiče dvora, nije bilo hitno. Istodobno, vrlo je vjerojatno da je već ranije bilo riješeno i pitanje podmirenja vjerskih potreba na banskim posjedima u okolici Sutjeske, budući da ban nije postao katolikom tek dolaskom franjevac. Konačno, uz sami dvor nije se mogao podići kakav bilo samostan, već samo neko reprezentativno zdanje, što je također bilo razlogom da se s gradnjom ne žuri.

Sa crkvom i samostanom sv. Nikole u Milima stvar, međutim, stoji posve drugačije. Već je M. Orbini, krajem XVI stoljeća, znao da je crkvu sv. Nikole podigao franjevcima ban Stjepan II, te da je u njoj bio pokopan.⁴⁵⁾ To što je Orbini crkvu locirao u Mileševo dosta je lako shvatljivo, budući da ni sami franjevci u Bosni nisu, izuzev u jednom slučaju, uspjeli da točno sačuvaju uspomenu na toponim Mili.⁴⁶⁾ Tek je u ovom stoljeću arheološkim istraživanjima u dva navrata, 1909—1910. K. Patsch i 1976—1977. P. Anđelić,⁴⁷⁾ precizno ubicirana crkva sv. Nikole i samim tim srednjovjekovni Mili. Neke činjenice o načinu gradnje gotičke crkve sv. Nikole, koje je prilikom iskapanja otkrio P. Anđelić, kao i ono što se iz rijetkih pisanih dokumenata doznaje o povijesti samostana, dovoljno jasno ukazuju da je prvobitni samostan zajedno sa crkvom podignut na brzinu. Naime, Anđelić je otkrio da je prvobitno podignuta manja gotička crkva, koja je poslije dogradnje dobila funkciju crkvenog kora.⁴⁸⁾ Samostanska zgrada je također dograđivana, a dio novca namirio je jedan dubrovački trgovac 1407.⁴⁹⁾ Razloge ovome treba tražiti u činjenici da se Stjepanu II žurilo

⁴²⁾ Anđelić, o. c., 156.

⁴³⁾ *Isto*.

⁴⁴⁾ Svog kapelana spominje ban Stjepan II u dokumentu citiranom u bilj. 12, moleći da mu se dodijeli jedan ili dva beneficija u splitskoj diocesi.

⁴⁵⁾ M. Orbini, *Kraljevstvo Slovena* (prijevod Z. Šundrica), SKZ, Beograd 1968, 147.

⁴⁶⁾ Kujundžić, o. c., 181—182.

⁴⁷⁾ Historijat istraživanja opširno u P. Anđelić, *Krunidbena i grobna crkva bosanskih vladara u Milima (Arnautovićima) kod Visokog*, GZM Arheologija, NS XXXIV/1979, 185—190.

⁴⁸⁾ *Isto*, 197.

⁴⁹⁾ Kovačević-Kojić, *Gradska naselja*, 285.

da podigne prvi samostan novouspostavljene bosanske vikarije, pa je podignut samostanski ansambl koji je vrlo brzo trebalo proširiti i dograđivati. Ove dogradnje bile su tim prije potrebnije što je samostan, odnosno crkva, sv. Nikole postao centar svojevrsnog kulta Kotromanića. Ovdje su sahranjeni ban Stjepan II i prvi bosanski kralj, Stjepan Tvrtko I, a tu su obavljane i krunidbe bosanskih kraljeva.⁵⁰⁾

Zašto baš u Milima nastaje sv. Nikola otkriva donekle postojanje starije romaničke crkvice na istom mjestu. Po svemu sudeći bila je to crkva sv. Kuzme i Damjana, nekadašnji posjed bosanske biskupije, spomenut u ispravi kralja Bele IV iz 1244.⁵¹⁾ Nakon povlačenja biskupa u Đakovo, posjed je vjerojatno dospio u vladarske ruke, a crkva je nadalje služila kao vladarska kapelica, pa je vjerojatno to i bio razlog da se prvi franjevački samostan podigne na ovom mjestu. O tome da prije izgradnje sv. Nikole Kotromanići nisu imali reprezentativne crkve sačuvano je jasno svjedočanstvo upravo iz prve polovine XIV stoljeća. Naime, kada se otac prvog bosanskog kralja, a brat bana Stjepana II, Vladislav Kotromanić ženio Jelenom Šubić svadba je bila obavljena u Klisu. Kako je Šubićima, pa i Kotromanićima, kao i svim plemenitašima, bilo u takvim prilikama mnogo stalo do sjaja, svadbenu ceremoniju uvećao je i trogirski biskup svojim blagoslovom.⁵²⁾ Doista rijedak, pa čak i čudan, bio je ovaj dolazak mladoženje u goste kod obitelji svoje buduće supruge, da bi vjenčanje bilo tamo obavljeno. Jedino objašnjenje jeste već izrečena pretpostavka da Kotromanići nisu imali dovoljno velike i reprezentativne crkve, pogotovu takve u koju bi mogli pozvati biskupa iz Đakova.

Očigledno je, dakle, da je Stjepan II, nakon što je podigao dvor u Sutjesci, osjećao potrebu da podigne i crkvu koja bi kao zadužbina kolikotoliko bila dostojna veličine njegove vladavine, tijekom koje je u prvih dvadeset godina proširio bosansku državu na dvostruko veće prostranstvo od onoga koje je zatekao po usponu na bansku čast. U vezi s time stoji još jedna činjenica koja

⁵⁰⁾ Anđelić, *Krunidbena i grobna crkva*, 227—232 i 238—239.

⁵¹⁾ Kujundžić, o. c., 176; Anđelić, o. c., 232—233.

⁵²⁾ O tome govori I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru I* (prijevod J. Stipišić), Čakavski Sabor, Split 1979, 536, na temelju sljedećeg izvotka iz spora Trogirskog biskupa i općine: »notum est in Tragurio nec uos infitiamini quod iuistis (trogirski biskup Lampridije — op. aut.) particula-riter Clissiam extra nostram diocesim, et ibi benedixistis quinimo profanastis anulum cum quo Vladislaus frater Bani Stephani de Bossina supradicti in presentia uestra desponsauit Dominam Helenam filiam Comitis Georgij de Clissia propinquam dicti Vladislai in tertio et quarto gradu, quod sine dispensatione Domini Pape eius uxor esse non potuit sed fuit contra mandata Sancte Matris Ecclesie Romane« (Arhiv JAZU, sign. Lucius XX—12/sv. IV—fol. 56; pod ovom signaturom čuvaju se u Arhivu JAZU u Zagrebu 34 sveska prijepisa Lucićeve ostavštine, koje su načinili don Miho Hailo i dr Marin Bego pod nadzorom dr Mihe Barade).

zavrjeđuje pažnju. Naime, dok je za Stjepanove pretke, pa i za njega samoga do 1339, karakteristična jedna vrsta religijske mimikrije, pomoću koje su kao katolici pokušavali da se uklope u heretičko bosansko društvo,⁵³⁾ samosvjesni ban Stjepan II nakon 1339. otvoreno pruža podršku katoličkoj crkvi, mada još uvijek zazire od prevelikog izazova svojim heretičkim sunarodnicima. Taj dvoznačni odnos dobro se oslikava u svemu onome što se odnosi na podizanje samostana i crkve sv. Nikole u Milima. Naime, prvi je samostan franjevaca u Bosni podignut na nekadašnjem posjedu bosanske biskupije, na takav način da ga je kroz samo pola stoljeća trebalo dograđivati i proširivati. Pa ipak, i takav kakav je bio, samostan sv. Nikole je bio svojevrsan izazov u neposrednoj blizini »krstjanske hiže« u Moištri.⁵⁴⁾

Konačno, to što je splitski notar zabilježio fra Nikolu kao »guardianum Bosine«, po svemu što je rečeno, trebalo bi da znači da je on bio prvi gvardijan franjevačkog samostana sv. Nikole u Milima kod Visokog. Takav unesak u blagajničku knjigu splitske općine mogao je rezultirati samo iz decidirane tvrdnje fra Nikole da je njegova redovnička zajednica bila locirana u Bosni. Začudo, to nije prvi put da se uža okolica Visokog naziva Bosnom, no u našoj su literaturi o tom problemu raspravljala do sada samo tri autora.⁵⁵⁾

⁵³⁾ Potražiti uzroke ovakvom ponašanju bosanskih banova daleko prevazilazi ciljeve ovog rada, no kao primjer možemo uzeti bana Ninoslava i ono što se s njim događalo u razdoblju od 1234. do 1244, a što je opisao Šidak, o. c., 186—197. Ako bi smo se ravnali po papinskim pismima, onda je u tom razdoblju ban Ninoslav prvo 1233. prešao sa hereze na katoličanstvo, potom 1234. ponovno postao heretikom, da bi 1244. opet postao katolikom. Čini se, ipak, da ovakvo tumačenje šturih podataka papskih pisama i nekih dokumenata ugarskog porijekla ne odgovara stvarnom stanju. Prije će biti da se bosanski ban našao na istoj liniji sa svojim sunarodnicima u obrani od ugarskih presizanja, te da je zbog toga potisnuo svoju vjersku pripadnost u drugi plan (slično sudi i Ćirković, o. c., 60—69). O toj mimikriji svjedoči i činjenica da Kotromanići nisu imali ni reprezentativne crkve, već samo malu kapelicu u Milima.

⁵⁴⁾ O tome vidi D. Mandić, *Bogumilska crkva bosanskih krstjana*, Chicago 1962, 302—303.

⁵⁵⁾ M. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Sarajevo 1957, 126; isti, *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1980, 75—83 (Vego je stvarno bio prvi koji je zastupao ovakvu hipotezu, no na drugi od navedenih radova može se protegnuti misao J. Šidaka, o. c. 356, da se radi o »često neusklađenom i nedovoljno jasnom pisanju«, izrečenu o nekim drugim radovima istoga autora. Uz to je i većina argumenata preuzeta od P. Anđelića i J. Kujundžića, a novi argumenti koje iznosi Vego ne mogu se ni uz najbolju volju tumačiti onako kako to Vego hoće. To prije svega važi za identifikaciju toponima »Bolino Poili« iz 1203. kao »današnje Topuzovo polje kod Arnautovića«, a također i za pokušaj da se navod iz jednog trogirskog testamenta o novcu »qui utitur in Bossena« protumači tako da se odnosi isključivo na okolice Visokog. Ni sa izvodom kronike Tome arciđjaka Vego nije bio puno bolje sreće, iz jednostavnog razloga što je nevjerovatno da bi ovaj bio tako precizan u određivanju boravišta braće Mateja i Aristodija. Iz

Dokazujući da je toponim Bosna do početka XV stoljeća podjednako označavao kako područje bosanske države, tako i uže područje visočke okolice, P. Anđelić navodi sljedećih devet podataka kao dokaze:

1. pismo Stjepana II iz 1334. »datum in Bossina in curia nostra«;
2. pismo bana Tvrtka iz 1366. »scripta in Bosna«;
3. u jednoj odluci dubrovačkoga Malog vijeća izrijekom se navodi »conventus sancti Nicolae de Bosna«, 1367;
4. izjava talijanskog heretika Jakova Beka iz 1388., u kojoj se spominje »loco qui dicitur Boxena«;
5. Dubrovčani 1407. spominju Sigismundova »litteras datas Bosnae«;
6. darovnica kralja Ostoje iz 1408, također »Datum Bosnae«;
7. dubrovački povjesničar Mavro Orbini navodi 1601. da je bosanska vikarija dobila ime po glavnom mjestu u kojem franjevci još u to doba obitavaju;
8. franjevački kroničari kasnijeg razdoblja naizmjenično lociraju samostan sv. Nikole u Bosnu, Mile i Visoko i
9. na jednoj karti iz XVII stoljeća okolica Visokog nazvana je Pobosanje.⁵⁶⁾

Tome se sada, pod brojem 10, može pridodati i unesak iz knjige splitskih općinskih blagajnika, u kojem se izričito navodi »guardianus Bosine«, pa onda pretresti sve ove navode još jednom i to do u detalje.

Prva stvar koja jasno upada u oči kada se pogledaju gore navedene činjenice jeste to da ih se može podijeliti u tri odijelite i jasno razgraničene skupine. Naime, za četiri isprave je karakteristično da su, na ovaj ili onaj način, »datum in Bosna« (brojevi 1, 2, 5, 6). Pri tome prve dvije, pisma Tvrtka i Stjepana II, djeluju kao dokazi mnogo uvjerljivije iz nekoliko razloga. Nastale su u bosanskoj kancelariji i u njihovu vjerodostojnost nema nikakve

ovih razloga u daljem razmatranju će Vegin rad biti uziman u obzir samo kod izvođenja zaključaka, izuzev jednog podatka na koji je ovaj autor skrenuo pažnju, o čemu će posebno biti govora); J. Kujundžić, o. c., 180—181, svoje zaključke gradi na tituli bosanskog biskupa i bosanskog kneza, koje da su rezidencijalne a ne regionalne titule, te na nekim podacima izvora koje koristi i Anđelić, a koji će biti posebno obrađeni; P. Anđelić, Bobovac, 231—234; isti, Krunidbena i grobna crkva, 236—238 (u drugom od navedenih radova autor ponavlja tekst iz svoje monografije o Bobovcu i Kraljevoj Sutjesci o ubikaciji Mila, no kako je problem usko vezan i za značenje toponima Bosna naveli smo ga ovdje, s tim da će svi njegovi navodi, kao najopsežniji i najtemeljitiiji biti posebno pretreseni); Kovačević — Kojić, o. c. 35 i bilj. 29, u osnovi prihvata zaključke Anđelića, dodajući i neke zanimljive potvrde njegovih teza u podacima o dubrovačkoj trgovini.

⁵⁶⁾ Anđelić, *Bobovac*, 231—232.

sumnje. S dokumentom pod brojem 6 stvar već stoje drugačije, budući da je tradicija dosta kasna i u detaljima nepouzdana.⁵⁷⁾ Što se, pak, Sigismundova pisma datiranog u Bosni tiče, ono kao dokaz za postojanje užeg teritorija pod imenom Bosna nema nikakva značenja. Naime, 1407. Sigismund je dospio do Bobovca, gdje je već od ranije bila njegova posada, no nikakvih indicija da je išao dublje u Bosnu, to znači do Visokog, nema.⁵⁸⁾ Ostaju, dakle, samo pisma Stjepana II i Tvrtka, nastala u vrijeme dok su se topnimi Bosna i Visoki još uvijek miješali.

Drugu skupinu vijesti o postojanju užeg područja pod imenom Bosna čine oni podaci u kojima se samostan sv. Nikole locira u Bosnu (brojevi 3 i 10). Upravo je upadljiva sličnost dubrovačkoga izričaja »conventus Sancti Nicolae de Bosna« i novootkrivenog splitskog »guardianus Bosne«. Ukoliko se prije i moglo prigovoriti da Dubrovčani smještaju sv. Nikolu u Bosnu poradi nepoznavanja toponimije, izričaj gvardijana fra Nikole uklanja svaku dvojbu svojom preciznošću. To što je on »gvardijan Bosne« daje potporu i tumačenju da »custodia Bosne«, istovetna sa kustodijom sv. Nikole, svoje ime duguje toponimu Bosna u užem značenju.⁵⁹⁾

U treću skupinu spadaju povijesna svjedočanstva kasnije tradicije (brojevi 7, 8 i 9). Među njima svakako najviše pažnje zaslužuje tekst Mavre Orbinija, no prije toga pogledajmo navode pod brojevima 8 i 9. Navodeći »da se u kasnijim kronikama mjesto franjevačkog samostana Sv. Nikole naizmjenično označuje kao: Bosna, Mile, Visoki«,⁶⁰⁾ P. Anđelić u bilješci upućuje na razmatranja o toponimu Mili, iznesena na prethodnim stranicama. No, u tim razmatranjima on spominje samo kroniku Josipa Jakošića iz polovice XVIII stoljeća, kojom se potvrđuje identifikacija Mili—Mileševo—Visoki.⁶¹⁾ Ni sa kartom koju Anđelić navodi stvar ne stoji baš najbolje. To što je okolica Visokog označena u XVII stoljeću kao Pobosanje teško da može poslužiti kao dokaz da se negdje do kraja XIV stoljeća taj kraj nazivao Bosnom, tim prije što

⁵⁷⁾ M. Dinić, *Vesti Eberharda Vindekea o Bosni*, JIČ I/3—4, 1935, 363—365.

⁵⁸⁾ O Sigismundovu pohodu i njegovim rezultatima vidi P. Živković, *Tvrtko II Tvrtković*, Sarajevo 1981, 55.

⁵⁹⁾ Tako Anđelić, o. c. 231. Za stil i način pisanja i rada M. Vege karakterističan je uvod u njegova razmatranja o ovom problemu: »Vrlo je zanimljivo pisanje fra Bartola od Pize (1385—1390) kad navodi i opisuje franjevačku kustodiju Bosna, u naselju Milima s crkvom svetog Nikole, i to kao dio bosanske vikarije kao šire administrativne jedinice franjevaca u državi Bosni«. (Vego, o. c. 81) Usporedbe radi »opis franjevačke kustodije Bosne« izgleda ovako: »Custodia Bosnae habet locum Curiae Bani; locum Sancti Nicolai; locum Lascrovae et locum Plumbi« (Mandić, *Franjevačka Bosna*, 231).

⁶⁰⁾ Anđelić, o. c. 231.

⁶¹⁾ *Isto*, 227—228.

je termin Pobosanje mogao nastati i od samog autora da bi se označilo polje uz Bosnu. Tako, od tri navedena dokaza ostaje samo Orbinijev navod, kojem je, međutim, potrebno pokloniti punu pažnju, budući da se često ispostavlja da dubrovački povjesničar nije pisao napamet, te da se i njegovi toponimi temelje na materijalu suvremenom događajima koji su u njegovu djelu opisani.

U komentarima Orbinijeva djela, S. Ćirković je dobro primjetio da je pisac za izlaganje o dolasku franjevaca koristio neki stariji izvor, no izričitu njegovu tvrdnju da je vikarija dobila ime po mjestu u kojem je bio podignut glavni samostan pripisao je slabom razumijevanju izvora.⁶²⁾ Stvari, međutim, ne stoje tako jednostavno. Sabere li se sve ono što je o počecima franjevačke djelatnosti u Bosni rečeno kod Orbinija dobija se sasvim jasna slika, koja zapravo reproducira sve što je on našao u svom izvoru, a onda je sam Orbini na to dodao priču o dubrovačkom vlastelinu Domanji Bobaljeviću na temelju do sada neutvrđena izvora. Stvari su po Orbiniju sa dolaskom franjevaca u Bosnu, kada se pričanje očisti od storijske Domanji, izgledale ovako: franjevci su u Bosnu stigli 1349. poslani po papi Klementu VI, predvođeni fra Peregrinom i fra Ivanom iz Aragonskog kraljevstva, tamo bili lijepo primljeni od bana Stjepana II, koji im je podigao samostan u Milima i ujedno bio sahranjen u tamošnjoj crkvi, širili svoju djelatnost i po susjednim oblastima gdje su podizali samostane, ustanovili vikariju koja je ime dobila po mjestu gdje je bio prvi samostan, da bi na kraju fra Peregrin bio imenovan i bosanskim biskupom.⁶³⁾ Usporedi li se ovo sa neprijepornim povijesnim činjenicama zasvjedočenim suvremenim dokumentima,⁶⁴⁾ jedina Orbinijeva pogreška je godina dolaska, no i za nju je interesantno da pomjera dolazak franjevaca za točno deset godina kasnije, pri čemu nije presmjelo potražiti uzrok i u eventualnoj tiskarskoj grešci, načinjenoj od talijanskog izdavača.

Tvrdnja, pak, da vikarija duguje svoje ime mjestu gdje je podignut glavni, odnosno prvi, samostan u cijelosti se poklapa sa izričajem fra Nikole iz 1348. i dubrovačkom odlukom iz 1367, a upotreba toponima Mili — Mileševo pokazuje da je u vrijeme na-

⁶²⁾ Orbini, *Kraljevstvo Slovena*, 342—343. Ćirković u stvari smatra da je Orbinijev opis dolaska franjevaca »netačan i sledi svakako nekog kasnog crkvenog historičara (možda Volaterana)«, dok je za izlaganje o uspjesima »koristio neki izvor koji je vrlo kratko pričao istoriju franjevaca i nije ga razumeo«, s tim da se ovo posljednje odnosi na porijeklo imena kustodije. Sam, pak, prijevod Šundrićin na ovom mjestu ne održava vjerno misao mljetskoga opata, budući da ovaj veli »Vicaria de Bosna, che cosi si ciamava il principal luogo doue stauano all'hora« (cit. prema Anđelić, o. c. 231), što je prevedeno »bosansku vikariju, kako se nazivalo glavno njihovo sjedište« (Orbini, o. c. 145—146).

⁶³⁾ Orbinijeva priča o franjevcima rascjepkana je i nalazi se, u spomenutom izdanju, na str. 143—147.

⁶⁴⁾ Usporedi Mandić, o. c. 51—53, 57—81; Šidak, o. c. 227—239.

stanka Orbinijeva izvora starija odrednica, Bosna, već izašla iz upotrebe. S ovim u vezi stoji i pitanje autorstva Orbinijeva izvora, pri čemu se pogled sasvim logično zaustavlja na izgubljenom bosanskoj kronici, za koju je S. Ćirković već utvrdio dosta konstitutivnih elemenata, pa i krug u kojem je nastala.⁶⁵⁾ Određujući vrijeme nastanka kronike, Ćirković je uzeo da je to početak XV stoljeća, što se poklapa sa svim onim što je izneseno o franjevcima, pa i sa prestankom upotrebe toponima Bosna u užem značenju. Čini se stoga da bi Ćirkovićevu kvalifikaciju »da je ovaj izvor nastao u plemićkoj sredini početkom XV veka i da je izražavao interese oblasnih gospodara«, pored toga što je pričao povijest Kotromanića, trebalo proširiti još jednim elementom. Naime, sastavni dio te »povijesti Kotromanića« bio je i dolazak franjevac i podrška koju im je u samom početku pružio Stjepan II, pri čemu se možda čak može nazrijeti i pokušaj da se uz njihovu pomoć ustoliči neka vrst kulta Kotromanića.

Vratimo li se sada na problem toponima Bosne i dokaze koje za svoju tvrdnju iznosi P. Anđelić, ostaje samo vijest pod brojem 4, svjedočenja Jakova Beka, koja ne spada ni u jednu od naše tri skupine. Jakovljeva izjava da je negdje oko 1378. bio upućen »u mjesto koje se zove Bosna, a koje mjesto je pod vlašću nekog gospodina koji se naziva ban Bosne, i rečeni je gospodin pod vlašću rašanskog kralja«,⁶⁶⁾ na prvi pogled ne može poslužiti kao stvarni dokaz, budući da bi bilo teško očekivati da jedan stanovnik torinske okolice tako dobro poznaje topografiju daleke Bosne. No, ne treba ispustiti iz vida da je među trojicom onih koji su ga primili u sektu 1378. bio »quemdam... de Sclavonia«, a kojem je Jakov zaboravio ime.⁶⁷⁾ Preciznost Jakovljeva izričaja i dosta solidno poznavanje političkih prilika udaljene zemlje tako dobijaju na snazi, potkrijepljeni ostalim nesumnjivim činjenicama koje su ranije navedene.

Poslije svega ovog razmatranja od devet Anđelićevih dokaza kritički pregled je prošlo pet, kojima treba pridodati i splitski zapis iz 1348. Upirući se na ovih šest podataka, čini se da pouzdano

⁶⁵⁾ Orbinii, o. c. 427.

⁶⁶⁾ Mandić, *Bogomilska crkva*, 442: »in loco qui dicitur Boxena, qui locus subest cuidam domino qui vocatur Albanus de Boxena et subest dictus dominus Regi Rassene«.

⁶⁷⁾ Isto, 441: »et quemdam alium de Sclavonia, cuius nomen ignorat«. Zavodljivo i prilično logično zvuči domišljanje da je Jakov Bek zapravo bio poslan u Moštre, da bi u tamošnjoj »kući crkve bosanske«, čije postojanje je i inače zasvjedočeno, dobio nekakvu poduku od lokalnih »magistara«. No, to domišljanje ipak nije dovoljno pouzdan temelj na kojem bi se mogao graditi zaključak o postojanju »visokog učilišta« u Moštrama, kako to čini Đ. Basler, *Visoko učilište crkve bosanske*, Pregled 4/1975. Tvrdnju preuzima i Vego, o. c. 78, ne naznačivši dakako da je odnekud preuzeta, no njegov navod »da je Bech došao u mjesto Bosnu gdje je učio novu nauku kod bosanskih učitelja« pokazuje da nije niti pročitao izvor na koji se poziva.

možemo zaključiti da je do devetog desetljeća XIV stoljeća toponim Bosna bio u dvojakoju upotrebi: u širem značenju bosanske banovine i u užem značenju, kojem tek treba odrediti puni sadržaj. No, koliko god su gornje činjenice pogodne da se njima dokáže dvojaka upotreba toponima Bosna, toliko su nedostatne da se iz njih zaključi kakvo je značenje tog pojma u užem smislu. Tvrdnje trojice naših historičara uglavnom se slažu u tome da je postojalo šire naselje pod imenom Bosna, te da se ono vremenom, samo po imenima, raspalo na niz manjih naseobina.⁶⁸⁾ No, čini se da stvar ne stoji baš posve tako.

Naime, usporedo sa toponimom Bosna u užem značenju, upravo tijekom XIV stoljeća spominju se, čak dosta često, Visoko, Podvisoko, Mili, Moštre,⁶⁹⁾ što govori protiv postavke da je toponim Bosna označavao jedno šire naselje. S druge strane, kroz cijelo vrijeme postojanja srednjovjekovne bosanske države, ne spominje se šira upravno-politička jedinica kojoj bi pripadala navedena mjesta. Da je ipak takva jedinica postojala svjedoči stanje zabilježeno neposredno po turskoj okupaciji, kada nastaje visočka nahija, a to je »siguran dokaz da je ranije postojala i istoimena župa, jer je u tome izvoru arapsko-turski naziv nahija doslovan prijevod našeg naziva župa, pa se tako u tome izvoru sačuvao zasad najstariji spomen visočke župe.«⁷⁰⁾

Upirući se na činjenicu da je u srednjem vijeku postojala župa sa centrom u Visokom, neće biti teško, na temelju nekih analogija, dokazati da se i upotreba toponima Bosna u užem značenju odnosi upravo na ovu župu. Naime, dvije isprave Stjepana II i Tvrtka I imaju, po načinu označavanja mjesta izdavanja, jasnu paralelu u Tvrtkovoju »velikoj povelji« iz 1378, gdje stoji: »prjidoše vse početni vlastele dubrovš(s)ci ... v' slavni dvor' kraljev(s)tva ni Tr'stivnicu.«⁷¹⁾ Nešto manje sigurna paralela je Ostojin dokument »pisan' na Dumne« 1398,⁷²⁾ budući da se ono »na Dumne« može odnositi kako na naselje, tako i na istoimenu župu. Što se pak lociranja samostana sv. Nikole u Bosnu tiče, na sličan način je od-

⁶⁸⁾ Kujundžić, o. c. 180, smatra da je »ovdje na širem prostoru postojala građanska zajednica, civitas, pod imenom Bosna, a u organizaciji sličnoj rimskim municipijima«, koju bi mogli nazvati »narodnim imenom župa.« Anđelić, o. c. 232—233, smatra da se pod Bosnom ima podrazumijevati »širi teritorij sa radijusom od najmanje 5—6 km« koji je bio organiziran u teritorijalnu, odnosno »seosku općinu«. Vego, o. c. 75—83, drži da se Bosnom nazivalo naselje oko današnjeg Visokog, zajedno sa Milima i Moštrom, i župa kojoj je to naselje pripadalo.

⁶⁹⁾ Za Visoko i Podvisoko vidi Kovačević-Kojić, o. c. 35—36. Za Mile vidi Anđelić, o. c. 226, a za Moštre isto, 230 bilj. 55.

⁷⁰⁾ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1982, 123—124.

⁷¹⁾ Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma I/1*, SKA, Beograd — Sr. Karlovci 1929, 82.

⁷²⁾ *Isto*, 420.

ređen i konvent u Lašvi,⁷³⁾ potom onaj u Cetini,⁷⁴⁾ a također i samostan Rama.⁷⁵⁾

Prostor koji je zapremala župa Bosna približno je već omeđio P. Anđelić,⁷⁶⁾ mada se sam ustezao da ustvrdi kako je to župa,⁷⁷⁾ pa sada ostaje samo da se pokuša objasniti kako je nestalo starog župskog imena. Sve što se o tome može reći zalazi duboko u domen spekulacije, no čini se najlogičnijim pretpostaviti da je gospodarski napredak i naraslo značenje sada već gradskog naselja pod starim župskim središtem, utvrdom Visoko, doveo do istiskivanja starog imena Bosna i sve češće upotrebe naziva Visoko. Čini se da do toga nije došlo još ni početkom XV stoljeća. Naime,

⁷³⁾ Samostan u Lašvi spominje se po prvi put u popisu Bartolomeja Pizanskoga (vidi str. 2 ovoga rada), no njegovu poblizu lokaciju nije još nitko uspio utvrditi.

⁷⁴⁾ Papa Inocent VI daje 30. 4. 1357. dozvolu Ivanu Nelipiću »quod in terra sua Cetine... unus locus fratrum vestri ordinis de novo fundetur et etiam constructur« (Diplomatički Zbornik XII/1914, 406). Samostan se i nadalje nazivao cetinskim, a po njegovu imenu nazvana je i jedna od kustodija bosanske vikarije (Mandić, Franjevačka, 81 bilj. 112 i 237—238). Da se imenom Cetina i prije i poslije ove papske dozvole označavalo cetinsko knežstvo vidi u N. Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, SK, Zagreb 1976, 364, 424, 600—601 i 608—609.

⁷⁵⁾ Kada je podignut samostan Rama ne zna se, no Mandić ga, Bogomilska crkva, 395, unosi na kartu franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini u 14—15. stoljeću. Prvi put se kao samostan Rama spominje 1514 (D. Mandić, *Acta franciscana I*, Mostar 1934, 10). Činjenica da se ova četiri franjevačka samostana nazivaju po župama u kojima su podignuti, Bosni, Lašvi, Cetini i Rami, ima vrlo jednostavno objašnjenje. Sva tri bosanska samostana, Bosna, Lašva i Rama, podignuta su na vladarskim posjedima, i to ne u gradskim centrima, sa jasnom namjenom privođenja katoličanstvu, podložnog stanovništva na tim posjedima, pri čemu se jasno ocrtava princip »cuius regio, huius religio«. Za franjeve, koji su inače bili bukvalno proizvod gradskog života, odstupanje od pravila da se samostani dižu u gradskim sredinama bilo je opravdano činjenicom da im je Bosna povjerena kao »terra missionata«. Time se objašnjava i postanak cetinskog samostana, u ruralnom predjelu podložnom heretičkom strujanju iz obližnjeg Huma.

⁷⁶⁾ Vidi kartu u Anđelić, o. c. 215.

⁷⁷⁾ O tome autor raspravlja na str. 234, zaključujući da se »postojanje posebnog političkog distrikta u okolini Visokog ne može osporiti«, ali da je problem njegova imena i statusa teško riješiv. Nakon što je ovaj rad bio predan redakciji Priloga i prošao proces recenziranja, pojavila se publikacija *Visoko i okolina kroz historiju I*, Visoko 1984, u kojoj je srednjovjekovno razdoblje, na stranama 103—309, obradio dr P. Anđelić. U poglavlju Teritorijalno širenje imena Bosna u najstarije doba, 114—116, autor unekoliko revidira svoje ranije mišljenje, smatrajući da se u ranom srednjem vijeku iz »teritorijalne općine Bosna« razvija istoimena župa. U ovom, kao i u ranijim radovima, Anđelić često operira terminom »teritorijalna općina« i »seoska općina«, smatrajući i okolicu Visokog jednom takvom zajednicom kojoj nadijeva ime Bosna. Razmatranje sadržaja tih termina i njihove utemeljenosti daleko prevazilazi nakane ovoga rada, no neophodno je primjetiti da za svoje stavove Anđelić ne može naći niti jedne potvrde u suvremenim izvorima, tako da njegova razmatranja ostaju u domenu čistih hipoteza i domišljanja.

u velikim smutnjama koje su prvih godina toga stoljeća zahvatile bosansko kraljevstvo igrao je stanovitu ulogu jedan od pripadnika vladarske obitelji Kotromanića, vojvoda Pavao Klešić. Ono što nas zanima u vezi sa vojvodom Pavlom odnosi se na ispravu kralja Ostoje, kojom mu vraća njegove stare posjede i stavlja ga pod zaštitu »crkve bosanske«. Dio koji se odnosi na Pavlove posjede u toj ispravi glasi ovako: »vratismo mu njegov' grad' u D'lamoči i vse njegovo što je u D'lamoči bilo, i u Dumni i u Bosni.«⁷⁸⁾ Posjedi su, dakle, vojvode Pavla bili raspoređeni u dvije jugozapadne župe bosanskog kraljevstva, Duvnu i Glamoči, s tim da je u ovoj drugoj i župski centar, odnosno sama utvrda Glamoč, također ulazila u te posjede. Nejasno je samo na što se odnosi ono »u Bosni«, da li na prvobitnu bosansku banovinu, kako se često u ispravama podrazumijevalo pri navođenju svjedoka »od Bosne«,⁷⁹⁾ ili pak na župu Bosna, čije smo postojanje upravo dokazivali, na što je inače upozorio M. Vego.⁸⁰⁾ Kod odgovora na ovo pitanje čini se da je presudna činjenica da je vojvoda Pavao Klešić bio od roda Kotromanića,⁸¹⁾ pri čemu je posve logično i očekivano da je imao patrimonijalnih posjeda upravo u okolici Visokog, gdje su i inače bosanski vladari imali dva dvora, crkvene zaklade i posjede.⁸²⁾ Tumačenje da se ono »u Bosni« odnosi na župu odgovara i duhu samoga dokumenta, budući da su posjedi nabrojani po župama, a ne po oblastima koje su se u srednjovjekovnoj bosanskoj državi tijekom vremena formirale, da bi pritom neke dobile imena po župama.⁸³⁾ Time bi ovo bio posljednji, no ujedno i najjasniji spomen župe Bosne u poznatim izvorima. Zamjenu, pak, starog župskog imena novim trebalo bi stoga staviti u XV stoljeće, budući da turska okupacija verificira novo stanje.

⁷⁸⁾ Stojanović, o. c. 434.

⁷⁹⁾ O tome vidi M. Blagojević, *Bosansko Završje*, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, XIV—1/1979, 131—135.

⁸⁰⁾ Vego, o. c. 79—80.

⁸¹⁾ Ćirković, *Istorija*, 201.

⁸²⁾ Dvorovi bosanskih vladara nalazili su se u Visokom i Moštrima, ban Kulin je podigao crkvu u Biskupićima, ban Stjepan II franjevački samostan u Milima, pa kako veli Anđelić, Bobovac, 235, »nema potrebe posebno isticati ekonomsku djelatnost vladarskog dvora«.

⁸³⁾ O tome kako je župsko ime Usora potisnulo novostvoreni termin Završje, te procesu stvaranja oblasti Usore, vidi Blagojević, o. c. 140—144. Čini se posve logičnim pretpostaviti da je i bosanska banovina dugovala svoje ime ovoj župi u gornjem toku rijeke Bosne.

SUMMARY

*WHERE THE FIRST FRANCISCAN MONASTERY IN THE
MEDIÆVAL BOSNIA WAS BUILT*

In the article entitled «Where the first Franciscan monastery in Medieval Bosnia was built» the author brought to light a fact previously unknown that in June of 1348, friar Nicolas, «quardianus Bosne», made trip to Venice on account of community of Split. The author connected this trip with the fact that the chapter of the Split archbishopric elected friar Peregrin some time earlier, the head of the F. Franciscan vicariat of Bosnia, the Split archbishop. Nevertheless, Pope Clement VI, due to the interests and influence of Venice under whose rule Split was at that time, refused to recognize this election and elected himself certain John, the bishop of Senj, to the post of Split archbishop. But, the new archbishop died very soon, probably of plague, which ravaged along Dalmatian coast during this year. The Split chapter elected again friar Peregrin the archbishop, but neither this second election was granted consent of Pope. Clement VI elected Hugolin de Branca to this post, and he remained the archbishop of Split for the next forty years. Finally, the author tried to prove that this insistence of the Split chapter was part of the struggle to preserve the right of free election of archbishop in the chapter. In this struggle canons and community of Split secured the help of the Bosnian ruler, Ban Stjepan II, in the same manner as they will do fifty five years later with the bosnian King Ostoja.

The fact that the scribe of Split community registered friar Nicola as «quardianus Bosne» is also the first time that a franciscan monastery in medieval Bosnia was made known, where franciscan vicariat was established in the period between 1339—1342. The author discussed possible locations of this monastery, and draw conclusion that it was a convent of St. Nicolas in Mile, near the rullers' residence in Visoko. But, as this was not the first time that the district of Visoko was mentioned as Bosnia, the fact caused the author to define the meaning of the toponym Bosna in its restricted meaning. The author closed his reflections with the conclusion that, in addition to being the name of the state, the toponym Bosna was also used to designate certian smaller part of the state, known among the Slavs as »župa« and translated into Latin as »comitatus«. So, the first Franciscan monastery in the Medieval Bosnia was built near Visoko, in »župa Bosna«, but not in a the town, and for this reason it could not bear the name of the adjacent town. When it was mentioned according to its location, the name of the »župa« was attributed to the monastery. The same thing could be applied for the monasteries of Cetina, Lašva and Rama, which were also built outside urban settlements and given names of »comitatus« in which they were located.